

Protestant Theological University

Review of: Peter Kuhlmann en Valeria Marchetti (eds.), Cicero im Rahmen der römischen Bildungskultur. Studies in Education and Religion in Ancient and Pre-Modern History in the Meditterreanean and its Environments 6. Tübingen: Mohr Siebeck, 2020.

van Klinken, G.J.

Published in:
Kerk en Theologie

Published: 01/01/2020

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication](#)

Citation for pulished version (APA):

van Klinken, G. J. (2020). Review of: Peter Kuhlmann en Valeria Marchetti (eds.), Cicero im Rahmen der römischen Bildungskultur. Studies in Education and Religion in Ancient and Pre-Modern History in the Meditterreanean and its Environments 6. Tübingen: Mohr Siebeck, 2020. *Kerk en Theologie*, 72 (2021), 88-89.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons). You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

This publication might have been made available through the PThU Research Portal under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the PThU website: <https://www.pthu.nl/over-ptthu/bibliotheek-ptthu/diensten/article-25fa-taverne-amendement-end-user-agreement.pdf>

Takedown policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will investigate your claim and remove access to the work if necessary: bibliotheek@ptthu.nl.

Review of: Peter Kuhlmann en Valeria Marchetti (eds.), Cicero im Rahmen der römischen Bildungskultur. Studies in Education and Religion in Ancient and Pre-Modern History in the Mediterranean and its Environments 6. Tübingen: Mohr Siebeck, 2020.

van Klinken, G. J., 2020, In: Kerk en Theologie. 72 (2021) 1, 88-89.

Deze bundel bevat een reeks voordrachten die in 2017 gehouden werden in Göttingen. Thema vormde daar het *Bildungskonzept* bij Cicero: de opvattingen van de bekende Romeinse staatsman over intellectuele ontwikkeling, met bijzondere aandacht voor de interactie met levensbeschouwing. Het nog lang als regio-taal beschouwde Latijn was in de tijd van Cicero bezig zich te emanciperen ten opzichte van het Grieks. Kuhlmann meent dat bewondering bij Romeinse prozaschrijvers gepaard ging met een zekere nuchterheid jegens attische speculatie. Al vanaf Ennius (eind derde eeuw) bestond er in de Republiek een voorkeur voor een praktische benadering. Mythologische verhalen over persoonlijke goden werden euhemeristisch of allegorisch uitgelegd. Het voornaamste belang van religie was de sociale functie ervan, wat onderstreept werd door de rol van de familiehoofden bij de rituelen ervan. Praktisch nut (*utilitas*) en ervaring (*usus*) golden als belangrijker dan theorie. Een voornaam deel van de opvoeding bestond uit het bestuderen van navolgenswaardige voorbeelden (*exempla*). Geleidelijk zette de hellenistische invloed zich toch door, bijvoorbeeld in het ook door Cicero gepraktiseerde groepsgepraak over filosofische en staatkundige kwesties. Maar ook zo'n symposium had een praktische nevenbedoeling. Zoals hij als advocaat maar al te goed besepte, scherpte wijsgerig debat het argumentatieve vermogen.

Jochen Sauer meent dat Cicero's vormingsbegrip niet los kan worden gezien van de eisen die gesteld werden aan een lid van de senatoriale elite. En al helemaal niet van de eisen die gesteld werden aan iemand die daar niet in geboren was, maar er wel graag bij wilde horen, voegt Henriette van der Blom toe. Cicero vergat nooit een *homo novus* te zijn, iemand die zijn hersenen nodig had om zich te kunnen handhaven aan de top. Sauer stelt dat dit inzicht later relevant bleef in het gymnasiale onderwijs aan jongeren van gemengde komaf, zoals opgemerkt door niemand minder dan Melanchthon. Het voornaamste nut van het lezen van Cicero's *De Officiis* in het onderricht in de Latijnse school was volgens de Duitse humanist niet het aanleren van een zedelijk oordeel, maar het opdoen van uitdrukkingsvaardigheid. Om het met Catullus te zeggen: hoe briljant de gedachten van de filosoof ook mochten zijn, er was een staatsman nodig om die ideeën uit te voeren.

Dennis Pausch vat zijn beschrijving van het Romeinse vormingsideaal in de late Republiek zo samen, dat de opmars van de Griekse cultuur in de opleiding van de elite weliswaar onstuitbaar bleek, maar onverminderd vermengd bleef met een pragmatisch inheems element. Wie zich de ingrediënten van een Romeins geïnterpreteerd Grieks gedachtengoed eigen maakte, beschikte daarmee over een krachtig instrument om te kunnen stijgen op de sociale ladder. Deze benadering is niet in alle opzichten origineel en evenmin de enige waarmee men het werk van Cicero zou kunnen interpreteren. Er zijn ook andere denkbaar. Dat doet allerm minst af aan het leesplezier van de hier gebundelde artikelen. Integendeel, het feit dat de auteurs werken binnen een op hoofdlijnen gedeeld referentiekader draagt bij aan de consistentie en samenhang van het geheel. Kuhlmann en Marchetti mogen gecompimenteerd worden met de grondigheid van hun eindredactie. De artikelen zijn ook niet te lang en blinken uit in heldere toelichting op kernbegrippen, proposities en conclusies. Al deze kwaliteiten maken *Cicero im Rahmen der römischen Bildungskultur* ook uitstekend geschikt voor gebruik in het academisch onderwijs.